

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

ARCHEOLOGIJA, ISTORIJA, PDAVIMAI
IR TURISTINIAI MARŠRUTAI

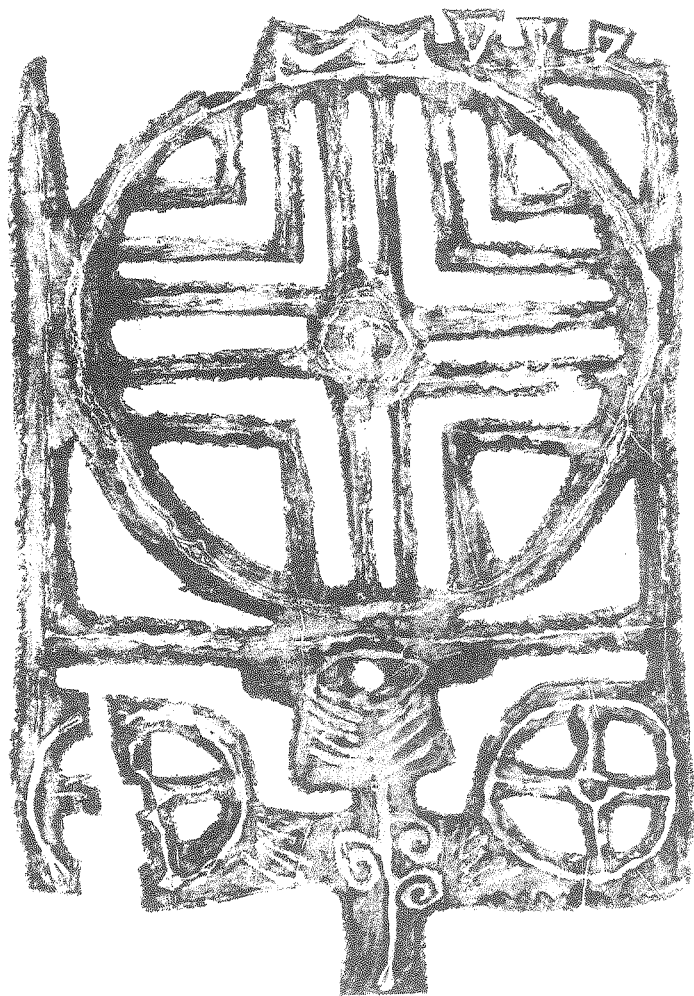
UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir
turistiniai maršrutai

Vilnius Mintis 1999

III DALIS

PADAVIMAI IR SAKMĖS

RYTŲ PRŪSIJOS SAKMĖS

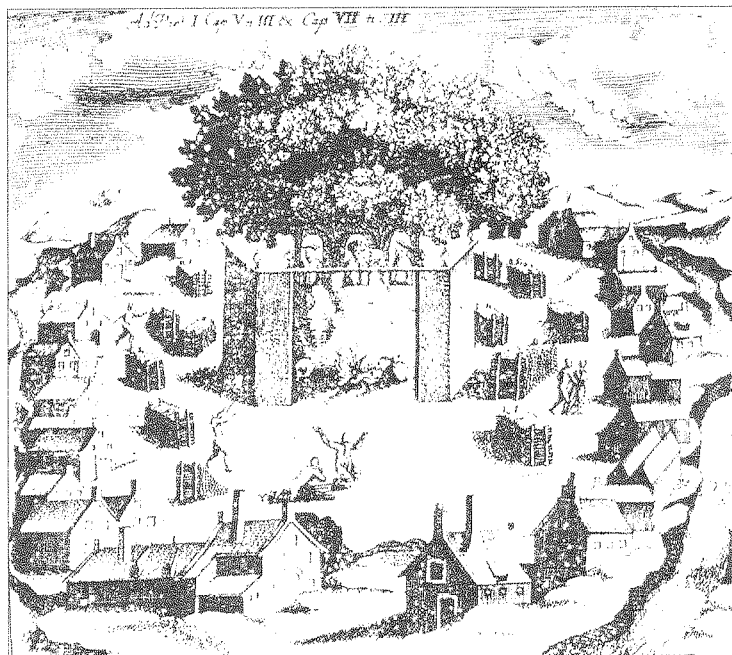
W.J.A. von Tettau, J.D.H. Temme, "Die Volkssagen Ostpreußens, Littauens und Westpreußens."

Neue Ausgabe, Berlin, 1865

Šventasis Romovės ažuolas

Senųjų prūsų krašto viduryje, būtent Nadruvoje, kada buvo vieta, vadinta Romove. Kaip teigiama, pavadinimas kildinamas iš Romos vardo. Ten gyveno žmogus, vadintas Krive. Jį prūsai gerbė tarsi popiežiu. Nes kaip popiežius valdęs visuotinę krikščionių bažnyčią, taip ir Krivės nurodymais bei įsakymais buvo valdomos ne tik prūsų gentys, bet ir lietuviai bei Livonijos krašto tautos. Po kiekvienos pergalės šios visos tautos savo dievams atnašaudavo aukas ir nuo visko, ką tik užgrobdavo, trečią dalį įteikdavo minėtam Krivei, kuris ją sudegindavo kaip auką dievams. Aukojimo vieta buvo prie labai seno ažuolo, kuris tarp visų šventųjų prūsų krašto ažuolų buvo labiausiai gerbiamas. Jis buvo šešių uolekčių skersmens, o šakos taip plačiai išsikerojusios ir tokios tankios, kad nei sniegas, nei lietus pro jas negalėdavęs prasiskverbti. Tačiau nuostabiausia, kad jis žaliavo ne tik vasarą, bet ir žiemą. Dievai, kuriuos ten garbino, buvo trys - Perkūnas, Pikolis ir Patrimpas. Perkūnas - griaustinio dievas. Jis atrodė kaip vidutinio amžiaus vyriškis, jo barzda ir plaukai buvo garbanoti ir juodi, apvainikuoti ugnies liepsnomis. Išdidus ir rūstus jo veidas žėrėjo tarsi ugnis. Pikolis buvo mirties dievas; tai aukštaūgis senis žila barzda, veidas blyškios, lavono spalvos, galva apmuturiuota audeklu. Jis žvelgė iš padilbų. Patrimpas buvo javų ir karo dievas. Tai bebarzdis jaunuolis, į Perkūną žvelgęs džiugiai šypsodamasis; jo galva apvainikuota javų varpomis. Dievams atnašautos aukos ir dovanos; jiems maloniausia auka bu-

42 pav. Prūsų Romovės vaizdas
(pagal 1684 m. Christoph Hartknoch piešini)

vo priešų, ir ypač krikščionių, kraujas; jeigu tik koks krikščionis išvysdavo dievų veidus, jo garbintojai tol nenurimdavo, kol to krikščionio kraujas nebūdavo jiems paauktas. Patsai ažuolas buvęs toks šventas, kad žmogus ar netgi galviją, kuriam po kaklu pakabindavo nors vieną jo lapą, būdavo apsaugotas nuo visų nelaimių. Ažuolas ilgus metus išstovėjo prieš atvykstantį kraštą Ordinui ir prie jo dar vis meldėsi netgi tie prūsai, kurie buvo apkrikštyti. Dėl tos priežasties didysis magistras Vinrichas von Kniprode, prašomas Varmės (Ermland) vyskupo Vito, liepė vyriausiam maršalkai Heningui Šindkopfui jį nukirsti. Bet kai ažuolas jau buvo nukirstas, dar ilgai iš tos vietos sunkėsi krau-

jas, kuris čia daugybės paaukotų žmonių buvo pralietas, ir buvo girdimi, tikriausiai velnio, gundymai, kad prūsai vėl į pagonybę atsiverstų; dažnai ten kildavusios siaubingos audros su griausmais ir žaibais bei girdėdavosi toks traškesys ir šlamesys, tarsi ažuolo šakos ir kamienas vis dar siūruotų. Be to, čia vaidenosi šiurpūs ir baisūs vaiduokliai, kurie atrodydavę tai tarsi žmonės, tai girių dvasios, tai slibinai, tai žalčiai ar ugnies liepsnos. Pagaliau dievobaimingi žmonės čia įkūrė Šventosios Trejybės vienuolyną. Bet net tuomet šėtonas, čia nuo stambeldys-tės laikų viešpatavęs, iš savo buveinės pasitraukti nenorėjo ir naujajame vienuolyne krėtė įvairias vaiduokliškas išdaigas bei kėlė bilesius, vildamasis, kad taip Dievo tarnus įbauginsias ir išvaikysias, todėl teko iš Vokietijos išsikviesti velnių išvartytoją, kuris ir turėjo susidoroti su šėtonu. Šis velnių varytojas iš gryo aukso pasidirbdino maždaug piršto dydžio Nukryžiuotąjį ir trikampį žiedą, kuriame įrėžė žodžius; abu šiuos daiktus pakasė po kertiniu bažnyčios akmeniu. Nuo to laiko velnias ir jo parankiniai šioje vietoje savo galią prarado, o vienuolyne bei jo apylinkėse įsiviešpatavo ramybė. Romovės miestas jau seniai nugriautas; vienuolynas ir Šventosios Trejybės bažnyčia po Reformacijos įvedimo uždaryti. Bet kai 1700 metais ponas von Kitlitz'as Gros-Valdeko, kuriam šios apylinkės priklausė, likusias vienuolyno sienas liepė išardyti, po nuolaužomis didžiai nuste-bęs atrado Nukryžiuotąjį ir žiedą. Ponas Kitlitz'as juos pado-vanojo Karaliaučiaus miestui. Bet žodžių, kurie buvo žiede įrėžti, niekas negalėjo suprasti.

Heiligenbeilis - Šventapilė

Netoli Romovės, ten, kur dabar Heiligenbeilio miestelis, augo kitas šventasis ažuolas. Jį pašventino pats Videvutis, pirmasis prūsų karalius. Ažuolo būta tokio pat didelio, kaip ir Romovės, jis taip pat žiemą vasarą žaliuodavęs. Po jo lapija gyveno ir buvo

gerbiamas Kurchas - valgių ir gėrimų dievas. Jo atvaizdą kasmet sunaikindavo ir tik po to, kai žmonės derlių nuimdavo, iš naujo jį pasidirdbindavo, kadangi jis tik tada, kai vaisiai surinkti, buvo pagerbiamas. Ta stabmeldystė tęsėsi iki pat Varmės (Ermlando) vyskupo Anzelmo laikų. Jis gi atvyko prie to ažuolo, sakė pamokslus ir pasmerkė tokius papročius, taip pat liepė žmonėms, kad šie liautųsi tarnauti savo dievams ir ažuolą nukirstų. Tačiau tuo jis nieko nepešė. Tuomet vienam krikščioniui, kurį drauge buvo atsivedęs, įsakė medį nukirsti. Bet vos tik tasai užsimojo, kirvis nusprūdo ir jį patį taip sužeidė, kad čia pat vietoje ir mirė. Tada prūsai ėmė džiūgauti, nes šiame nutikime jie išvelgė savųjų dievų bausmę. Tuo pasibaisėjo ir tie krikščionys, kuriuos Anzelmas buvo drauge atsivedęs, todėl niekas nebedrįso prieš ažuolą rankos pakelti. Visa tai regėdamas pamaldusis Anzelmas pasipiktino, bet susitvardė, pats guviai priėjo prie ažuolo ir dideliu kirviu ėmė jį kirsti, ir kol jis kirto, nieko blogo neatsitiko. Mat šėtonas ir jo parankiniai prieš šį šventą vyrą galios neturėjo. Po to įsakė atnešti ugnies ir ažuolą drauge su stabais sudegino, kadangi būtų ilgai užtrukę tokį medį visiškai nukirsti. Viską atlikus, vyskupas liepė toje vietoje miestą pastatyti, o jo bažnyčioje saugoti tą kirvį, kuriuo ažuolas buvo kertamas. Miestą pavadino Heiligenbeiliu. Pačio kirvio čia nebėra, bet iki šiol šiam įvykiui atminti miesto herbe pavaizduotas kirvis.

Pasak kito padavimo, Heiligenbeilio vardas ir pats herbas atsiradęs todėl, kad kirvis, kuriuo šventasis Adalbertas buvo nužudytas, per marias atplaukęs ir toje vietoje, kur po to miestas pastatytas, buvęs bangų į krantą išmestas.

Thornas

Trečiasis šventasis ažuolas augo toje vietoje, kur vėliau įsikūrė Thorno miestas. Ažuolas buvęs neapsakomai didelis, ir daugelis senųjų prūsų dievų čia garbinti. Hermanas Balkas, pirma-

sis Prūsijos landmeisteris, jį aptiko, kai atvyko į šalį. Jis atkariavo jį prūsams atkakliai priešinant, ir kadangi ažuolo būta labai storo, liepė jį taip įtvirtinti, kad atstotų bokštą ir taptų tvirtove prieš prūsus, kurie nepaliaujamai siekė jį atkovoti. Jis pavadino jį savo bokštu.

Vėliau aplink šią tvirtovę pastatytas miestas, kuris Turmu ar Thornu vadintas. Bet tai nebuvo dabartinis Thorno miestas, kadangi aną kasmet užliedavę potvyniai. Tad dabartinis miestas išsistatė per mylią toliau ir geresnėje vietoje, kurioje iki šiol ir stovi didelis bei puikus Thorno miestas. Ankstesniojo Thorno gynybines sienas galima aptikti senojoje vietoje. Žmonėse kalbama, kad ten esanti negera vieta, nes nuo vidurnakčio iki pirmųjų gaidžių nemalonu prie šių pavojingų vietų prisiartinti.

Vėluvos ažuolas

Dar vienas šventasis ažuolas, kurį prūsai pagonys garbino, augo netoli Vėluvos Apių (Oppen) kaime ant Priegliaus kranto, viename sode prie vieškelio iš Karaliaučiaus į Ragainę (Ragnit). Jis buvo neregėto storio ir dydžio, matyt, tokio medžio nebuvo nuo tvano laikų; jo kamienas buvo išpuvęs ir viduje toks erdvus, kad raitas žmogus galėjo įjojęs vidun ne tik apsisukti, bet ir piestu atsistoti. Prie žemės jo skersmuo siekė dvidešimt septynias uolektis. Po šiuo ažuolu daug dievų garbinta, čia žalčiai laikyti ir pienu girdyti. Prieš šimtą metų ažuolas dar augęs; ir tada, kaip pasakojama, per naktį staiga nudžiūvęs ir išvirtęs.

Šventojo Jodoko ažuolas

Netoli Labguvos (Labiau) anksčiau prie pat vandens irgi augęs galingas ažuolas. Tik jis buvo pašventas nebe prūsų dievams, o krikščioniškajam šventajam Jodokui, kilusiam iš prūsų. Ažuolas buvo labai storas ir nepaprastai aukštas, todėl kiekvienas jū-

reivis, pro šalį plaukdamas, nepraleisdavo progos įmesti pfenigo į jo drevę. Kadangi šventasis Jodokas buvo vandenų globėjas, tad kas jam tik paaukodavęs, jokių nelaimių vandenimis plaukiodamas galėjo nebesibaiminti. Šių pinigų niekas nedrįso liesti. Bet vietinis nedorėlis šį lobį nusižiūrėjo ir vieną dieną visus pinigus, daugiau kaip 40 guldenų, pasiglemžė. Po to medis nudžiūvo. Tačiau vieta, kurioje jis augęs, žinoma ir dabar, todėl dievobaimingi jūreiviai, kai tik pro ją plaukia, visuomet pfenigą numeta.

Šventasis Adalbertas

Po to, kai šventasis Adalbertas krikščionių tikėjimą pagoniškoj Lenkijoj sustiprino, su tuo pačiu Dievo palaimintu tikslu vyko į prūsų kraštą. Iš pradžių Dievo žodį skelbė Kulmo žemėje, iš jos patraukė į Pomezaniją. Bet kai kėlėsi per Osos upę ir neturėjo tiek pinigų, kiek už persikėlimą reikėtų sumokėti, valtininkas irklui jam taip smarkiai tvojo per galvą, kad jis sunkiai susirgo. Tai buvo bloga lemiantis ženklas, ir iš tikrųjų veikiai nieko nepešęs turėjo apleisti Pomezaniją. Pirmiausia atvyko į Dancigą, iš ten iškeliavo į Sembą. Jis išsilaipino netoli tos vietos, kur dabar stovi Fišhauzeno miestas, čia ir susirado šlovingąjį kančios vainiką; idant jį užpuolė pagonių dvasininkai, kurie septyniomis žaizdomis sužeidė ir taip apgailėtinau nužudė. Kai apie tai sužinojo Lenkijos karalius Boleslovas Korvinas, žūt būt troško šventojo kūną iš pagonių prūsų atgauti. Šie gi nenorėjo jo atiduoti niekaip kitaip, kaip tik už tokį aukso kiekį, kiek lavonas sveriąs. Šį reikalavimą pamaldusis karalius patenkino; bet kai svėrė kūną, jis pasirodęs toks lengvas, kad nė svaro netraukęs.

Kitas padavimas byloja, jog auksas, kurį lenkų karalius buvo pasiuntęs, niekaip negalėjo nusverti lėkštės, ant kurios lavonas gulėjo. Pasiuntiniai jau visą auksą ant svarstyklių buvo sumetę, kurį tik turėjo su savimi atsigabene. Bet ir viso jo nepa-

kako; tuomet priėjo Adalberto apkrikštyti prūsai ir taip pat savo auksą pridėjo; bet ir šito nepakako ir jau buvo prarasta viltis, kad galės jo pakankamai surinkti, jog kūną nusvertų. Ir tuomet priėjo senutė, teturėjusi du pfenigus - visą savo turtą, juos padėjo į lėkštę su auksu, ir visi išvydo, kaip staigiai kita svarstyklių lėkštė pašoko aukštyn. Tad visą auksą, kurį Lenkijos karalius buvo atsiuntęs bei apkrikštyti prūsai sudėję, galima buvo nuimti, ir vieninteliai varguolės moteriškės pfenigai šventojo kūną nusvėrė.

Dar kitas padavimas vėlgi tokias žinias apie šventojo Adalberto mirtį bei lavoną pateikia. Kai pagonys prūsai ant Baltijos kranto jį užmušė, o kūną sukapojo į daugybę gabalų ir paliko juos nepalaidotus pakrantėje, vienas prūsas atsikirto pirštą, ant kurio šventasis žiedą nešiojo. Žiedą pasiliko, o pirštą įmetė jūron. Jį paukštvanagis pagriebė, bet kai per jūrą skrido, į vandenį išmetė, o čia jį lydeka prarijo. Ir tada atsitiko taip, kad kur tik žuvis plaukusi, tenai nuostabi šviesa sklidusi. Kai žvejai šią šviesą pastebėjo ir kai lydeką sugavo, šventojo pirštą sveiką jos pilve aptiko. Žvejai buvo krikščionys, todėl veikiai suprato, kad šis pirštas turėtų priklausyti šventajam: todėl jie išlipo į krantą pasižvalgyti ir užtiko lavoną. Mat likusios kūno dalys stebuklingu būdu buvo jau vėl suaugusios, tik vieno piršto kūnui bestigo. Pirštą žvejai bemat pridėjo ir jis veikiai tvirtai priaugo, taigi kūnas tapo kaip buvęs. O kūnas taip jau ištisas tris dešimtis dienų buvo išgulėjęs, nes jį visą laiką saugojo erelis, todėl prie jo joks paukštis ar žvėris prisiartinti negalėjo.

Vėlgi kitame padavime pasakojama, kad šventajam neva buvo nukirsdinta tik galva, o kūnas sveikas likęs. Ir tada kūnas pats pakilęs, abiem rankomis savo galvą suėmęs ir taip nešęs iki pat tos kopyčios, kurioje gyvas būdamas šventasis paprastai mišias laikydavo. Pakelini galva gražiu balsu garsiai giesmes giedoju si. Nuo kopyčios šventasis ėjęs toliau, nuo vienos vietos prie kitos, visą laiką savo galvą nešdamas ir giesmes giedodamas,

pakol Dancigą priėjo, kur dabar pastatyta šventojo Adalberto bažnyčia. Ten jį pasiėmę pagonys prūsai, kad savo dievams Romovėje paaukotų. Tik jį Lenkijos karalius Boleslovas išpirko, kaip jau anksčiau buvo papasakota.

Šventasis Brunonas Prūsuoje

Kai tik pamaldusis benediktinų ordino vienuolis, vadinamas Brunonu Kverfurtiečiu, išgirdo, kad šventasis Adalbertas esą pagonių prūsų nužudytas, jį užvaldė didelis troškimas nuvykti pas tą tautą ir iš naujo Kristaus mokslą paskelbti. Prieš tai jis nukeliavo į Romą, kad gautų popiežiaus leidimą. Tenai jis buvo išventintas į arkivyskopus. Po to išvyko į Prūsus basas per stipriausius šalčius ir su didžiausiais vargais. Jis viską kantriai ištvėrė ir uoliai bei sėkmingai pamokslavo. Vieną dieną atsitiko, kad jis atsidūrė pas galingą kunigaikštį. Jam taip pat skelbė Viešpaties žodį, tačiau kunigaikštis, regėdamas varganus Brunono drabužius, su tokiu vargeta nenorėjo turėti nieko bendra. Tuomet Brunonas nuėjo į užėigą, apsirėdė vyskupo arnotu ir sugrįžo pas kunigaikštį. Šis liepė jį įleisti ir tarė: „Jei nori, kad mes tavimi tikėtume, privalai per liepsnas pereiti ir sveikas išlikti“. Brunonas su džiaugsmu sutiko. Kunigaikštis liepė greta viena kitos sukrauti dvi dideles krūvas malkų ir padegti; kai abi krūvos įsiliepsnojo, tai atrodė tarsi viena didelė ugnis. Per šią ugnį šventasis ir turėjo pereiti. Jis nepabūgo ir atsidavė Dievui; pasimeldė, apsišlakstė švęstu vandeniu ir ugnį apsmilkė smilkalais, tuomet perėjo per vidurį tarp tų laužų ramus ir nepažeistas, kad net joks plaukelis ant jo galvos nebuvo paliestas. Kai tik visa tai kunigaikštis pamatė, puolė prie šio švento vyro kojų su saviškiais ir maldaudamas atleidimo leidosi su visais saviškiais apkristijamas.

Kunigaikštis turėjo dar du brolius, kurie liko savo pagoniškame paklydime. Brunonas troško atversti ir juos. Bet vienas

brolių liepė jį sukaustyti grandinėmis ir didelės minios akivaizdoje galvą nukirsdinti. Tą pačią akimirką šis kunigaikštis apako, o visi greta jo stovėję buvo lyg stabo ištikti ir negalėjo net krustelti. Jie tol nepasveiko, kol nenuėjo pas apkrikštytąjį brolių ir jo nepaprašė visų jų į krikščionių tikėjimą atversti. Tai atsitikę tūkstantaisiais metais Lietuvos provincijoje.

Kiti pasakoja, kad šis pamaldusis vyras buvęs ne Brunonas Kverfurtietis, o Bonifacijus.

Sembų atvertimas

Senujų prūsų dievams buvę nepakenčiami visi baltos spalvos gyvūnai, todėl kaip dar ir dabar daugelyje Prūsijos vietų įprasta, žmonės savo ūkiuose nelaiko baltų galvijų. Atsitiko taip, kad kai Vokiečių ordinas užvaldė Sembą, tenai apsigyveno vienas vaitas vardu Taminas von Gerslebenas. Jis buvo įpratęs jodinėti baltu arkliu. Kartą jis atėjo į Geilgarbį, kur gyveno prūsų kunigaikštis Dorgas, su kuriuo jis bičiuliavosi, todėl pas jį ir apsilankė. Atvyko vakarop ir nakčiai pasiliko svečiuose. Dorgui sukėlė rūpestį jo baltas arklys, bet nudavė to nepastebėjęs. Kitą rytą baltas vaito žirgas buvo tvarte rastas nugaišęs. Tada Dorgas ponui vaitui tarė: „Dėl šios nelaimės man labai gaila, nes tu atvykai pas mane kaip geriausias bičiulis; todėl vietoj saviškio imk mano geriausią arklį. Taip pat prašau, kad mane, savo geriausią bičiulį, ir toliau dažnai lankytum, bet su baltu žirgu daugiau nebeatjok, nes mano dievai jo gyvo čia nepaliks.“

Po kurio laiko vaitas vėl atvyko pas Dorgą ir ar užsimiršęs, o gal tyčia atsuoliavo ant balto žirgo. Kitą rytą ir jį tvarte rado nugaišusį. Dorgas vėl labai apgailestavo dėl ištikusios nelaimės, tačiau vaitas pareiškė: „Noriu tau pasakyti, kad jei ir trečią kartą taip atsitiks, aš įtikėsiu tavo dievais“. Dorgas atsakė: „Ir aš pasižadau, jei trečią kartą baltu žirgu atjosi, ir mano dievai jį gyvą paliks, įtikėsiu tavo dievu bei Jėzumi Kristumi ir apsikrikštysiu!“

Praėjo trylika savaičių, ir vėl vaitas atjojo ant balto ristūno pas Dorgą. Bet savo tarnui prisakė arklio nenubalnoti, o ant balno kryžių užkabino. Kai šį kartą ir ponai, ir tarnai sumigo, tvarte kilo didelis bruzdesys ir triukšmas, visi tuojau sukilo, atrodė tarsi visa pilis būtų sudrebinta. O kai išaušo, baltąjį žirgą išvydo žvalų ir visiškai sveiką. Tuomet vaitas Dorgui parodė kryžių, kuris ant balno buvo užkabintas, ir kunigaikštis tą pačią valandą įtikėjo krikščionybe, taip pat liepė krikštytis visai savo genčiai. Taip sembai tapo krikščionimis.

Apie sembų pajungimą

Prieš krikštą sembai kartą jau buvo ordino broliams pakluse. Tai nutiko tokiu būdu: kai po savo atvykimo į prūsus kryžiuočiai jau įsitvirtino ir kai stiprią pilį Balgą pasistatė, sembai vieną saviškį vyresnįjį pasiuntė pasižiūrėti, kokius kaimynus jie beturį. Taigi jį pasiuntė į Balgą pas vokiečių brolius, kad prisdengęs pasiuntinio neliečiamumu galėtų išžvalgyti, kokios padermės ir būdo tie vokiečiai esą. Pasiuntinį riteriai priėmė labai maloniai ir leido apžiūrėti visą pilį - menes, miegamuosius, virtuvę bei ginklų saugyklas. Kai sembas viską gerai iššniukštinėjo, taip pat brolių gyvenimo būdą ištyrė, sugrįžo pas saviškius ir taip viską išdėstė: "Vokiečiai, - kalbėjo jis, - tokie pat žmonės kaip ir mes, jie turi pilvus, kurie tokie pat minkšti kaip ir mūsų, jų ginklai iš geležies, medžio ir odos kaip ir mūsų, jie valgo ir geria viską, ką ir mes. Todėl galėtume prieš juos sėkmingai kariauti. Bet pastebėjau du dalykus, dėl kurių jie mus įveiks: jie įpratę kiekvieną naktį keltis iš gultų ir rinktis savo kopyčioje, kad savąjį dievą pagarbintų. To mes nedarome, todėl jie mus nugalės. Be to, jie sugeba tarsi gyvuliai maitintis žalėsiais, ko mes negalėtume (jis mat pastebėjo brolius kopūstus bevalgančius), ir todėl net dykynėje jie susiras maisto, o mes gaišime iš bado, kai iš savo būstų būsime išstumti. Taigi, ar galime tokiems žmonėms pasipriešinti?".

Išklausę tokių žinių sembai nutarė laisva valia riteriams pasiduoti. Paskui daugelis jų vėl pasidavė pagundai ir atkrita, pasmerkdami save nūdienos ir amžinajai pražūčiai.

Herkus Montė ir Hiršhalsas

Didžiojo sukilimo metu notangams vadovavo narsus vadas, vardu Herkus Montė. Jaunystėje jis augo pas Ordino brolius Magdeburge, kur buvo išauklėtas krikščionių tikėjimo dvasia ir išmoko vokiečių kalbos. Miestiečiai prūsų berniukui padarė daug gero, ypač jį mylėjo vienas turtingas ir kilmingas vyras Hiršhalsas. Tačiau vėliau Herkus sugrįžo pas prūsus, atsimetė nuo krikščionių tikėjimo ir tapo aršiausiu Vokiečių ordino brolių priešu. Notangai jį išsirinko savo kariuomenės vadu ir jo sumanumo bei narsumo dėka laimėjo ne vieną pergalę. Kai krikščionių kariauna kovėsi Pokarbių laukuose, daug jų žuvo, daugybė pakliuvo prūsų nelaisvėn. Tarp pastarųjų ir Hiršhalsas, kuris drauge su kitais kilmingaisiais bei riteriais buvo atvykęs iš Vokietijos, kad ordinui talkintų. Notangų papročiu belaisviai turėjo traukti burtus, kuris iš jų turės mirti ir bus paaukotas dievams. Likimas šią dalią lėmė Hiršhalsui. Tokiame varge jis kreipėsi į Herkų Montę, priminė, kiek geradarių jam buvo padaręs, kaip jaunystėje jį globojęs, ir maldavo padėti. Herkus Montė, nors ir pagonis, bet dėkingos širdies, liepė belaisviams traukti burtus dar kartą, bet pamatė, kad ir vėl Hiršhalsas išsitraukė mirtį. Taip pasikartojo ir trečiąjį kartą. Tuomet Hiršhalsas tarė: "Jei taip jau lemta, kad turiu mirti, tai daugiau maldauti dėl savo gyvasties nebenoriu". Ir Herkus Montė nebemėgino likimo nuosprendžio pakeisti. Todėl Hiršhalsas ant savo kovos žirgo su visais brangiais ginklais buvo surištas ir drauge su žirgu sudegintas. Tačiau kai jis išleido dvasią, visi išvydo jo sielą tarsi sniego baltumo balandį į dangų kylančią.

Nors Herkus Montė ir narsus buvo, bet vokiečių buvo įstum-

tas į beviltišką padėtį, ir kai beveik visų gentainių apleistas slapstėsi miško tankmėje, jį kartą palapinėje miegantį užklupo ordino broliai. Jie pakorė jį ant didelio ažuolo šakos ir pervėrė ietimis.

Bevaisis ažuolynas

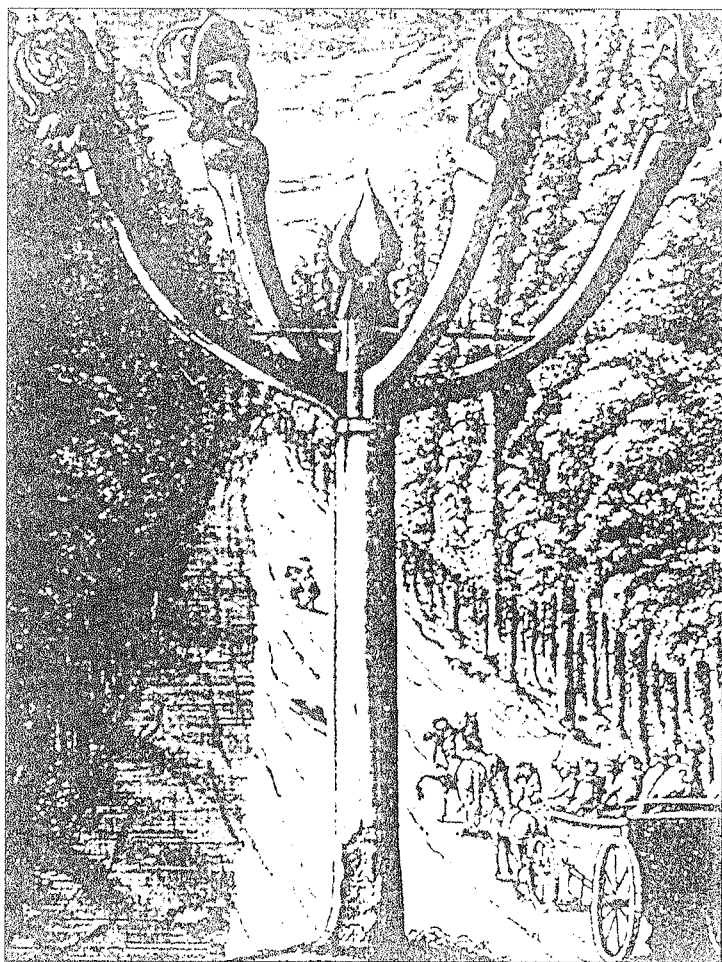
Už Kriūkų (Krücken) kaimo prie Kroicburgo stūkso ažuolynas, ant kurio medžių niekada nebūna gilių. O dalykas štai koks. Kai 1249 metais notangai drauge su kitais prūsais ėmė maištauti prieš Vokiečių ordiną, broliai iš Elblingo ir **Balgos** surengė karo žygį į notangų žemę, aplinkui niokodami visus kaimus ir sodžius. Bet kai jie apsisuko grįžti, pamatė, jog visi keliai daug gausesnių priešų apgulti. Vargais negalais jie tepasiekė Kriūkų vietovę, kurioje ir įsitvirtino. Čia priešai jų užpulti nedrįso, bet ir broliai nebegalėjo judėti nei pirmyn, nei atgal. Tačiau kadangi priešų persvara buvo perdėm didelė ir nebuvo jokios kitos vilties išsigelbėti, jie nepaklausė Balgos pilies komturo dievobaimingo brolio Johano patarimo ir sudarė sandėrį su priešais. Palikus įkaitais brolių Heinrichą, maršalą ir kitus tris brolius, jiems buvo leista be ginklų atsitraukti. Bet vos tik jie išžygiavo iš ažuolyno, prūsai užpuolė ir visus iki vieno išžudė. Vienas notangas pasmeigė brolio Johano galvą ant ieties ir su panieka sušuko: „Jeigu broliai būtų tavo patarimo paklausę, nebūtų nužudyti!“ O kitam broliui jie parengė siaubingą ir neregėtą kankinimą. Išpjovė bambą, prikaltė prie ažuolo ir tol varė nelaimingąjį aplink medį mušdami ir kankindami, kol jis parkrito ir siaubinguose skausmuose, bet išpažinęs savo nuodėmes ir besišaukdamas dievo mirė. Nuo to laiko šios giraitės ažuolai nebeveda gilių. Sakoma, kad Kriūkų kaimas vardą gavęs nuo ramento - kriukio, nes tada vienas išdavikas, persirengęs elgeta, su ramentais pas ordino brolius buvo atėjęs ir priešams juos tokioje beviltiškoje padėtyje išdavęs, dėl to tada vokiečiai ir buvo priversti pasiduoti.

Šventasis marių akmuo

Gilioje senovėje marių pakrantėse prie Tolkemitos ir Kalbergo gyveno du broliai galingi milžinai. Malkoms kapoti jie teturėjo vieną kirvį ir abipus per marias jį mėtė, kai tik kitam prireikdavo. Bet kartą jie susiginčijo, kam priklauso šis kirvis. Brolis Nerijoje nenorėjo jo atiduoti. Tuomet milžinas, kuris gyveno vadinamajame Viko miške tarp Tolkemitos ir Luizentalio, įtūžęs sugriebė didžiulį akmenį, kad juo brolių užmuštų. Bet kai jau ruošėsi sviesti, jis išslydo ir įkrito į marias, kur ir šiandien dar begulįs. Tai toks granito luitas, kyšantis virš vandens per 10-12 pėdų, o ant jo aiškiai matosi milžiniškos plaštakos pirštai. Jūreiviai, kuriems jis labai pavojingas, praminė jį šventuoju akmeniu, kad nelabojo kerų išvengtų.

Keturių brolių stogastulpis

Kapurnių šile, netoli Karaliaučiaus, kryžkelėje stovi stogastulpis, kurį vadina Keturių brolių stulpu. Jis medinis, 24 pėdų ar kiek aukštesnis. Viršūnėje virš keturių ištiestų rankų išdrožtos barzdotų vyrų galvos su šalmais. Stogastulpis rymo nuo nebeatmenamų laikų, jis ne kartą buvo sunykęs, bet bendruomenės lėšomis vis atstatomas ir atnaujinamas. Senovėje čia atlikinėtos įvairios apeigos, tačiau jos jau užmirštos, išlikusi tik viena: dailidė, kuris stogastulpį atkuria ar iš naujo rankas padirdina, jam nusilenkia ir garsiai palinki, kad ilgus metus išstovėtų. Yra keletas pasakojimų ir spėliojimų, kaip šis stulpas atsiradęs. Kai kurie sakė, neva šioje vietoje ketvirčiuoti keturi broliai - nuožmūs žmogžudžiai. Kiti teigia, kad tie patys keturi broliai sutarę atlikti kelionę aplink pasaulį ir vienas kitam prisiekę nors ir po daugybės metų čia vėl susitikti. Vėlgi kiti mano esą anksčiau čia senas keturšakis ažuolas augęs, kuris senųjų prūsų dievams buvo pašvęstas. Dar kiti galvoja, kad prieš daug šimtme-

43 pav. Keturių brolių stogastulpis Kapurnikų šile

čių čia buvo trumpam per didelę medžioklę apsistojusios ir puotavusios keturios įžymybės - markgrafas Albrechtas, Lenkijos, Danijos ir Bohemijos karaliai.

Artimiausias tiesai yra toks pasakojimas: kare prieš pagonis sūduvius Ordino broliai ne kartą buvo pasitelkę prūsų struterius, t. y. pakelių plėšikus, kurie į krikščionybę buvo atsivertę. Jie buvo labai drąsūs ir klastingi, priešams pridarydavo daug žalos ir buvo atsidavę broliams. Taigi kartą struteriai Martynas von Gollinas, Konradas Dyvetas, Stobemelis, Kudaris ir Nakamas drauge su keturiais ordino broliais vieną sūduvių kaimą nusiaubė ir su gausiu grobiu atgal patraukė. Bet kai jie pamiškės lankoje susiruošė valgyti, staiga priešų buvo netikėtai užpulti ir anie keturi vokiečiai užmušti. Kai išsilakstę struteriai vėl susirinko, iš visų pusių prisėlino sūduviai, užklupo juos visus miegančius, ginklus pasiėmė ir beginklius išžudė. Ginklus sūduviai sukabino ant storo kuolo keturiems broliams atminti.

Bartelis prie Bartenšteino

Ant piliakalnio prie Bartenšteino stovi neįprastas akmuo, kuris atrodo tarsi neaiški žmogaus stovykla su smaila kepure ant negrabiai ištašytos galvos, lyg ir laikanti mažytėmis rankelėmis gėrimo ragą. Rusų generolas kitados palaikė jį šventuoju Baltramiejumi, bet padavimas byloja, jog tai buvęs prūsų kunigaikščio Barto, kurio vardą gavo ir sritis, atvaizdas. Taigi Bartų miestas turi savo akmenį Bartelį. Piliakalnyje prie Bartenšteino paslėpti dideli lobiai ir požeminis urvas veda nuo jų po alėją kaimynystėje esančios bažnyčios link.

Valtinus Suplitas

1520 metais, kai Albrechtas, Brandenburgo markgrafas ir didysis Vokiečių ordino magistras, kariavo su Lenkijos karaliumi

Žygimantu, jis pakliuvo į keblią padėtį, nes netikėtai lenkų laivai pasirodė ir jūroje, ir mariose grasindami užpulti Sembą. Tuomet jūros pakrantėje gyveno laisvasis valstietis Valtinas Suplitas, labai visų krašto žmonių gerbiamas, mat buvo kilęs iš senųjų žynių, o ir pats slapčia atlikinėjo vyriausiojo vaideloto ar šventiko pareigas. Jis pareiškė žinąs gerą būdą, kaip priešą nuo kranto atitolinti, jei tik gautų vyresnybės leidimą. Apie tai buvo pranešta markgrafui, kuris didelio pavojaus akivaizdoje sutiko. Kai šitai Valtinas išgirdo, susišaukė visų aplinkinių kaimų valstiečius, išsirinko visiškai juodą jautį ir pareikalavo dviejų statinių alaus. Viską atsigabeno ant jūros pakrantės. Kai ten atvyko, jautį papjovė, kailį nudyrė, mėsa išdarinėjo; tačiau vidurius išėmė ir drauge su kaulais sudegino, o mėsa dideliame katilė išvirė. Visa tai lydėjo įvairūs jo rankų ir kojų judesiai, taipogi buvo kalbama daug maldų krašto dievams. Po to mėsa buvo suvalgyta ir iki paskutinio lašo alus išgertas, tuo metu irgi daug keistų maldų buvo sukalbėta.

Po kelių dienų lenkų laivai vėl pasirodė; jie mėgino priplaukti prie kranto, bet tai jiems nepavyko ne tik su dideliais, bet ir su mažais, ir netgi su valtimis, nors oras buvo palankus ir nesimatė jokių priešų. Tokių dalykų nei markgrafas, nei jo kariai negalėjo suvokti. Bet kai karui pasibaigus daugelis tuo metu buvusių laivuose žmonių apsilankė Semboje, jie visi kuo rimčiausiai aiškino, kaip tada keistų kerų buvo sulaukyti. Jiems krantas staiga pasirodydavęs tarsi šiurpi ir siaubinga praraja, tai vėlgi tarsi aukštas ir neįveikiamas smėlio kalnas. Visokie keisti dalykai vaidenęsi tol, kol pagaliau nieko nepešę buvo priversti pasitraukti.

Bet nuo to laiko aplinkinių kaimų valstiečius ištiko didelė nelaimė - jokios žuvies, kiek besistengtų, jūroje nebegalėjo sužvejoti. Taip tęsėsi septynerius metus, ir kraštą užgulė dideli vargai. Pagaliau Valtinas Suplitas prisipažino, kad ši neganda ištikus dėl jo didelės klaidos, mat aukodamas jautį, jis visa, kas tik prie kranto artinosi, nutolino ir lengvabūdiškai žuvims išimtį pa-

44 pav. Prūsų žynys (pagal 1684 m. Christoph Hartknoch piešinį)

daryti užmiršo. Kad jiems vėl pagelbėtų, nusipirko kiaulę, gerai ją nupenėjo, taip pat liepė parūpinti dvi statines alaus; pasikui valstiečių lydimas nuėjo į jūros pakrantę. Tuomet riebią kiaulę su įvairiausiais savotiškais judesiais paskerdė, gražiai išdarinėjo, nupjautus spenius į jūrą įmetė, o visa kita į katilą sumetė ir gerai pasūdė. Kai mėsa išvirė, visi viską iki paskutinio kąsnelio suvalgė ir viską išgėrė. Po to žuvys dar gausnesniais būriais negu anksčiau prie pakrančių sugrįžo.

Pabėtų kunigas kaip tik tuos dalykus apskundė, todėl Suplitas ir valstiečiai turėjo sumokėti baudas. Visi mielai tai padarė, nes vėl turėjo žuvų.

Gintaro teisė

Senaisiais laikais kiekvienas galėjo laisvai rinkti ant smėlio išmetamą gintarą; bet kai ordino broliai paėmė kraštą į savo rankas, jie suprato, kokios didelės naudos turėtų, jeigu sau teisę į jį pasilikytų. Brolis Anzelmas von Rozenbergas, Sembos vaitas, išleido įsakymą, kad kiekvienas, kuris neteisėtai rinks gintarą, bus pakartas. Vis dėlto prūsai, kurių daugeliui tai buvo pragyvenimo šaltinis, ypač žvejams, nes gintaras dažnai su žuvim į tinklą pakliūdavo, nekreipė į tai dėmesio. Todėl vaitas paliepė kiekvieną, kurį tik gintarą renkantį pagaus, be nuosprendžio ir teismo karti ant artimiausio medžio. Taip daugelis apgailėtinau su gyvenimu ir atsisveikino. Dėl tokių darbų Anzelmas ir karsite ramybės neturėjo. Po keleto šimtmečių retkarčiais dar jo dvasią beklajojančią išvysdavę pakrantėse šūkaujant: “O Dieve, laisvas gintaras! Gintaras!”

1523 metais atsitiko taip, kad kai kurie pakrančių valstiečiai, kuriems didysis magistras Albrechtas taip jiems reikalingą druską buvo tyčia sulaikęs, iš vargo keletą gintaro gabalų pasirinko ir Fišhauseno miestiečiams pardavė. Viskas išaiškėjo, ir prasižengėliai buvo griežtai nubausti. Bet nuo to laiko gintaro taip sumažėjo, kad surinkdavo vos tūkstantąją dalį kaip anksčiau. Daug jo plaukiojant pakrantėse matydavę, bet kai tik su įrankiais prieidavę, jis dingdavęs. Tada ordino broliai pagalvojo, kad Dievas brangių dovanų jiems duoti nebelinkęs.

Didysis Friedricho kanalas

Tiltas prie Deimės upės ir didžiojo Friedricho kanalo santakos, vėliau pagal priešais esančių namų gyventojus gavęs Adomo vardą, seniau buvo vadinamas Velnio tiltu. Ir štai dėl ko.

Tais laikais, kai buvo tiesiamas didysis Friedricho kanalas, velnio ir jo šeimos būstas kaip tik buvęs ties ta vieta, kur ka-

nalas turėjo susijungti su Deime. Darbai jau buvo taip pasistūmėję į priekį, kad beliko tik šią atkarpą įveikti, bet niekaip nesisekė: ką per dieną iškasdavo, kitą rytą vėl būdavo užgriuvę. Ir taip tęsėsi ištisas savaitės bei mėnesius, todėl nebeliko jokios kitos išeities, kaip tik burtininką pasikviesti, kuris su velniu susitartų. Taip ir padarė. Bet velnias nenorėjo šios vietos apleisti, be kita ko, jis kalbėjo: “Čia labai seniai gyvenu, dar nuo tų laikų, kai šičia prie marių grikius sėjo”; o kai pagaliau ėmė derėtis, už pasitraukimą pareikalavo tiek žmonių sielų, kad burtininkas joku būdu negalėjo sutikti. Bet pastarasis nepaliko jo ramybėje ir vis suko galvą, kaip velnią išgijus nepaaukojant nė vienos sielos. Šiomis sunkiomis aplinkybėmis velnias pagaliau iškėlė iš pirmo žvilgsnio tarsi nekaltą reikalavimą. Jis prašęs sielų tik tų žmonių, kurie ant lašinių sviestą tepa ir valgo, taip pat jam bei jo šeimynai iškraustyti dar reikėsia trisdešimties valčių. Burtininkas sutiko su abiem reikalavimais. Sutartą valandą žvejai valtims atplaukė į tą vietą ir pagal sandėrį buvo įsidėję po pėdą šiaudų. Ir nors niekas nieko įlipant nepastebėjo, valtys staiga taip apsunko, kad vos galėjo paplaukti. Vargais negalais žvejai pasiekė marias ir truputį paplaukę išmetė šiaudų pėdus. Akimirka valtims palengvėjo: mat su šiaudų pėdais buvo išmesti ir vėlniai. Po kurio laiko atsitiko taip, kad anų apylinkių žmonės labai išpuiko; mat tokią didžią naudą pradėjo duoti žvejyba ir žemdirbystė, kad geresnių laikų dar nebuvo. Tai įgriso vienam valstiečiui, kuris ir pasakė: “Mes seniai tokių gerų laikų nebuvome sulaukę; visko turime tiek daug, kad sviestą ant lašinių galime tepti ir valgyti.” Kaip tarė, taip padarė, bet vos užsitėpė, tuoj toje vietoje, kurioje stovėjo, skradžiai žemės ir prasmego. Ir tai buvo užmokestis velniui už pasitraukimą.

Kai kas mano, kad esą ne visi vėlniai išsinešdinę, bent jau vienas tikrai pasilikęs ir toliau krėtęs savo išdaigas. Mat kasmet jis sau auką pasiimdavo, ir vargu ar buvo tokie metai, kad bent vienas žmogus toje vietoje nenuskėtų. Be to, daugelis į akis

visiems krentanti juoda šuni, valkiojanti geležinę grandinę, matydavę per tiltą belakstantį, dažniausiai nakčia, o kai kada ir pavakariais. Niekas nežinojo, iš kur jis atlekia ir kur pradingsta, nes jo niekaip nepavykdavo pasekti. Po kurio laiko jis ir vėl atlėkdavo. Ir tai neabejotina ir tikra, kaip nekelia abejonių ir kiti pasakojimai.

Ir aš negaliu nutylėti, kad tikriausiai tai, kaip daugelis mano, bus ne kas kitas, o sugrįžęs tas pats velnias ir ant dabartinio Velnio tilto išdaigas krečias.

Tarp kitko, nelabasis savo išdaigas krečia ir prie kitų didžiojo Friedricho kanalo vietų. Ties upės vingiu ne be jo pastangų beveik kasmet patiria avariją bent vienas laivas, tai tapo įprasta ir posūkyje prie kapinių. Du keliauninkai, keliavę iš mugės ir ties ta vieta atsigulę numigti šieno kupetoje, rytą pabudo į aukštus medžius įkelti. Tą pokštą naktį irgi bus iškrėtęs velnias. Dar toliau, prie Nemonio upelio, permestas lieptas per griovį Vypės link. Ant šio liepto įprasta išrangytą lazda krivūlę – atitinkamai papuoštą šulco lazda, perdavinėti. Bet raiteliui, kuris turi ją pernešti, nelabasis labai trukdo. Dažniausiai jis ir arklys taip smarkiai stumdomas, kad raitelis vos gali išsilaikyti neįkritęs į griovį, kai prie jo priartėja. Be kita ko, abiejuose namuose, kurie yra šio griovio pradžioje ir gale, irgi dedasi keisti dalykai- kibirai, peiliai ir kiti įrankiai, kurių žmonės nuo vaikystės nebėra matę, staiga vėl atsiranda.

Nykštuko nuotaka

Ties anksčiau buvusiu Leunenburgo miesteliu, kuris dabar virto kaimu, bet kurio gyventojai, prisimindami senuosius laikus, vis dar save vadina miestiečiais, stovi Praseno pilis - anksčiau baronų, o dabar grafų Eulenburgų giminės lizdas. Kadaise čia gyvenę nykštukai, barstukai arba žemės žmogeliukai. Kartą baronui pasirodęs jų pasiuntinys ir ėmęs savam karaliui piršti

jo dukterį, nepaprasto grožio mergaitę, ta proga pareikšdamas, kad jeigu ji sutiksianti, Eulenburgų giminę gausiai apdovanosią. Kaip įrodymą piršlys įteikė žiedą ir nurodė, kad privalu jį išsaugoti, o jeigu pamesią, tai laimė šiuos namus apleisianti. Jeigu baronas su šiuo pasiūlymu sutinkas, kalbėjo pasiuntinys, pasiskirtą sutuoktuvėms dieną nuotaka turi būt atvesta į nurodytą menę, kur jo valdovas ją paims į žmonas; taip pat jis pareikalavo, kad niekas netgi slapčiomis to nestebėtų, idant priešingu atveju jie bus priversti apieisti pilį. Nustatytą dieną jaunoji buvo atvedinta į tą menę: kitą rytą ji dingo ir niekas daugiau jos nebeamatė. Ir vėliau nykštukai dažnai pasirodydavo ir linksmindavosi toje menėje, todėl niekas kitas ja nebesinaudojo.

Kartą kai vienas pilies savininkas sėdėjo prie stalo, gražus balsas, kuris atrodė sklindąs iš užkrosnio, jam šūktelejo, kad eitų į tą menę ir tenai sušuktų: “Ar girdite, raudonausiukai, geltonausiukas mirė!” Kai pilies šeimininkas taip padarė, nematomas balsas jam atsakė: “Taip? Negi mirė?”

Anas žiedas dar ir dabar šeimos archyve saugomas, bet nykštukai išsikraustė, nes kartą per savo puotą buvo stebimi.

Archyvas Tepliuvoje

Senojoje Tepliuvos (Tapiau) pilyje kitados buvo prūsų lumų archyvas, kuriame saugomos Prūsijos privilegijos. Raktai buvo pas valstybės kanclerį Karaliaučiuje, asmeninėje jo priežiūroje. Vieną 1619 metų dieną atsitiko taip, kad pilies kapitonas valdytojas ponas Martynas von Valenrodas drauge su kitais išėjo pasivaikščioti ir staiga išvydo plačiai atvertas archyvo duris, nors jos paprastai būna galingomis sklendėmis užšautos. Jis labai nustebė, manė, kad vagys bus įsilaužę, ir įėjo vidun. Bet vos tik peržengė slenkstį, durys stebuklingu būdu užsitrenkė, ir jis niekaip nebegalėjo išeiti. Teko prie lango il-

gas kopėčias priremti ir grotas praretinti, kad jį išvaduotų. Po aštuonerių dienų kapitonas gavo kunigaikščio nurodymą užimti valstybės kanclerio postą, nes senasis tuo metu mirė.

Gaisras Labguvoje

Šakalaukių (Schackaulack) grafai von Tunkai galėję kiekvieną gaisrą išjodinti. Kai 1809 metais sudegė Labguvos (Labiau) priemiestis, staiga ant apsiputojusio širmio atšuoliavo grafas von Tunkas (jis numirė apie 1836 metus), tris kartus apjojo ugnį, ir liepsnos liežuvis nusidriekė arkliui iš paskos per uodegą ir nugarą iki pat balno atlošo ir buvo nutemptas į artimiausius vandenis. Kai grafas į kitą krantą išjojo, ugnis užgeso, o likusi miesto dalis buvo išgelbėta, nors dėl vėjo jai buvo kilęs didelis pavojus.

Velnio šokis Šakalaukiuose

Viena von Tunkų prosenelė, kuri tetroško savo malonumui lėbauti bei puotauti ir kuriai niekas daugiau nerūpėjo, o tik važinėti, jodinėti, medžioti ir šokti, kartą surengė didelę puotą. Ji jau tęsėsi keletą dienų. Ketvirtą vakarą, kai turėjo kaip tik prasidėti polonezas, prie rūmų privažiavo elegantiškas ekipažas, iš jo išlipo ypač puošniai pasirėdęs ponaitis, įžengė į salę ir pasiprašė leidimo dalyvauti šokiuose. Tai buvęs įdomus vyriškis, nors ir atrodęs šiek tiek laukinis; jo prašymas buvo patenkintas. Jis iškvietė grafienei polonezo ir labai mandagiai ją kalbino. Bet staiga muzikantai išvydo, kad jis turįs arklio kanopą ir taip išsigando, jog tarsi susitarę užtraukė giesmę: "Tegul mums Dievas būna maloningas". Kai tik atvykėlis tai išgirdo, jį apgaubė liepsnos, jis išlėkė kiaurai per sieną ir dingo drauge su karieta bei arkliais. Vieta sienoje, per kurią išlėkė velnias, matoma dar ir dabar. Daug kartų mėginta ją užlyginti, bet niekada nepavykda-

vo. O ta grafienei ranka, kurią velnias prilaukė, ir ta kūno pusė, iš kurios velnias stovėjo, nuo to laiko paliko tamsiai mėlyna, tarsi apdegusi. Po to įvykio ji pasikeitė ir tapo pamaldžia namų šeimininke. Bet jos palikuonys ir jų vaikai išmirė, todėl šių namų turtai veikia atiteko šalutinei vengriškajai giminės šakai.

Bausmė už beširdiškumą

Lietuviai nurodo tokią priežastį, kodėl arklys net vešliausioje ganykloje be perstojo ėda ir nepriėda, o jautis greitai pasisotina, lėtai atrajoja ir virškina.

Tais laikais, kai gyvuliai dar galėjo kalbėti, klajojo po žemę keliautoju persirengęs Perkūnas. Pirmiausia jis sutiko pasipūtėlį žirgą ir paprašė parodyti kelią prie upės. Arklys išdidžiai atsakė: "Neturiu laiko tau kelią rodyti, man reikia ėsti." Netoliese ganėsi jautis. Tasai greitai keliautojo norą suprato ir šūktelėjo: "Ateik, svetimšali, aš tau kelią upės link parodysiu". Tada arkliui dievas tarė: "Kadangi tu per ėdimą neturi laiko, kad man patarnautum, už bausmę niekad nepasisotinsi"; o jaučiui: "Tu, geraširdis gyvuly, ramiai savo alkį numalšinsi ir ramiai ilsėsis, nes buvai pasirengęs man patarnauti".

Beje, dabartiniai lietuviai, kai apie savo protėvių griausmo dievą Perkūną pasakoja, užbaigia: "Tebūnie pagarbintas Jėzus Kristus".

Žuvinga pilis ties Ragaine

Netoli Ragainės (Ragnit), prie Nemuno, kitados stovėjo labai gerai įtvirtinta pilis, senovės prūsams buvusi paskutiniu prieglobsčiu nuo kaimynų rusų. Prieš daugelį metų, dar prieš atvykstant Vokiečių ordinui, didelė rusų kariuomenė užpuolė prūsus, juos sumušė ir šioje pilyje apsiautė. Pilį apsupę laikė 9 metus ir taip kruopščiai saugojo, kad net pelė, o juo labiau žmogus nei išeiti, nei įeiti negalėjo. Bet vis tiek niekaip negalėjo jos užim-

ti. Galop prisartiino prie sienų ir apsiaustųjų prūsų paklausė, kaip jie išstisus devynerius metus išgyvenę. Atsakymas buvo toks: pi-lyje yra tvenkinys, kuriame tiek daug žuvies, kad visi apsuptieji gali būti sotūs. Tada rusai suprato, kad jų neįveiks, ir nutraukė apgulą pasišalino.

Ir dabar šis tvenkinys netoli Ragainės dar yra, bet žuvys jame nebesiveisia, nebent tik varlės bei rupūžės, o lietuviai sako, kad taip pasidarė nuo to laiko, kai tik krikščionys krašte atsirado. Kodėl taip atsitiko, tik vienas Dievas nežino: nežinomi Viešpaties keliai.

Mirusiųjų apsilankymai

Daugelyje [Mažosios] Lietuvos miestų yra atskiros vokiečių ir lietuvių bendruomenių kapinės. Taip jos įrengtos ir Ragainėje. Anksčiau parapija turėjo tik vienerias kapines, dabar dvejias. Vokiečių palaikai ilsisi į pietvakarius nuo miesto, lietuvių - į rytus nuo jo. Abiejų kapinių mirusieji, jei gyvi būdami buvo geri pažįstami, dažnai susieina draugėn, ypač per audringas naktis. Tuomet galima išvysti šintus ir tūkstančius jų betraukiančių iš vienu kapinių į kitas, iš lietuviškų - į vokiškas ir iš vokiškų - į lietuviškas. Kiekvienam jų viso to pamatyt neįmanoma, o tik tokiems žmonėms, kurie gimę vidurnaktį iš šeštadienio į sekmadienį. Vėlės plevena ore, tik visiškai neaukštai nuo žemės ir eina tiesiausia linija iš vienu kapinių kitų link. Todėl tiesiojoje tarp abiejų kapinių neišvysi nė vieno statinio, kuris jų skrydį galėtų sutrukdyti, nei namo, nei medžio, nei tvoros, nei mūro ar ko nors kito. Prieš keletą metų Ragainėn atsikraustė vienas svetimšalis, kuris išsistatė namą pietiniame miesto pakraštyje; tai būta tikrai gražaus ir tvirto pastato. Bet vos tik atslinko pirmoji audringa naktis, namas buvo iki pat pamatų sugriautas. O greta stovėję seni, netgi apgriuvę pastatai išliko. Ne vienas kraipė galvą ir mįslingai žvalgėsi į šiuos griuvėsius, bet svetimšalis nieko ne-

nutuokdamas atsistatė trobesį toje pat vietoje. Praėjo vos keletas dienų, kai vėl naktį atūžė audra ir namą sugriovė. Tuomet pas šeimininką atėjo senelis, kuris buvo gimęs vidurnaktį iš šeštadienio į sekmadienį. Svetimšaliui jisai paaiškino, kad namas niekadoms neišstovės, kadangi pastatytas ant tiesios linijos tarp lietuvių ir vokiečių kapinių, todėl painiojasi vėlėms ant kelio, kai jos trokšta lankytis vienos pas kitas. Tuomet svetimšalis vėl namą atstatė, tik šiek tiek į šoną nuo tos vietos, kur anksčiau stovėjęs, ir daugiau jokių bėdų nebepatyrė. Tačiau tarsi visų tų dalykų simbolis pietiniame Ragainės kampe stovi vienas kluonas, kurio kraigas kaip tik kerta minėtą tiesią liniją, todėl niekadoms ant šios kluono dalies negali išsilaikyti stogas; nors šeimininkas šimtą kartų kasmet jį sutaiso, bet kiekvieną sykį vos naktį pakyla vėtra, jis nuplėšiamas, nes atsidūręs vėlėms ant kelio.

Rambyno aukuras

Ties Ragaine, tik kitame Nemuno krante, virš vandenu iškilęs nemažas pušimis apaugęs kalnas su keletu viršūnių ir dau-bų. Jo vardas Rambynas. Čia senovėje buvo lietuvių šventvietė, ten buvo didelis aukojimo akmuo, ant kurio visi lietuviai atnašaudavo aukas vyriausiajam savo dievui Perkūnui, todėl iš ten po visą kraštą sklido gėris ir palaima. Akmuo stovėjo kalno viršūnėje. Jį čia padėjo patsai dievas Perkūnas. Po akmeniui esą užkastas aukso dubuo ir sidabro akėčios, idant Perkūnas buvęs ir vaisingumo dievas; tad ir vėlesniais laikais lietuviai jį lankydavo ir aukodavo, ypač jaunos poros, kad gausos namams ir laukams išprašytų. Senovės padavimas bylojo, kad laimė tol krašto neapleis, kol tasai akmuo stovės ir kalnas drauge; bet kalnas nunyks, jeigu akmuo nuo jo bus pašalintas.

1811 metais Bartų kaimelyje, į šiaurės rytus nuo Rambyno, malūnininkas, pavarde Švarcas, statėsi du malūnus ir jam rei-

kėjo dviejų girnapusių. Apžiūrėjęs aukojimo akmenį ant Rambyno, jis pamanė, kad iš jo galima iškalti gernas.

Malūnininkas buvo vokiecis. Kai sužinojo, kad lietuviai akmens geruoju neatiduos, nuėjo į valsčiaus tarybą ir išgavo raštišką leidimą, kad galis akmenį paimti. Kaimyninių kaimų valsctiečiai sukėlė didelį triukšmą, kai tik jis akmenį norėjo paliesti, bet tarybos įsakymui turėjo paklusti. Ilgai truko, kol malūnininkas Švarcas prie akmens priėjo, mat niekaip negalėjo darbininkų nusišamdyti; žmonės bijojo, kad atsitiks nelaimė, jeigu išdrįs paskutinę dievų šventvietę paliesti. Pagaliau malūnininkas nusišamdė tris darbininkus, stiprius ir drąsius pameistrius, kurie už didelį atlygį buvo pasiryžę akmenį perkelti ir į malūną Bartuose nugabenti. Šie žmonės buvo ne iš arti, vienas iš Gumbinės, kitas iš Tilžės, o trečiasis iš Prūsų kaimo prie Tilžės. Su šiuo trejetu malūnininkas užlipo į Rambyną ir pradėjo darbus. Bet kai tik vyriškis iš Prūsų kaimo kirto į aukojimo akmenį, skeveldra pataikė į akį, ir tą pačią dieną abiem akimis apako. Jis dar ilgai Tilžėje gyveno, bet taip iki pat mirties ir liko aklas. Po to tvojo pameistrys iš Tilžės, bet po antro smūgio susilaužė ranką, toliau darbuotis nebegalėjo ir turėjo iškeliauti namo. Pagaliau pameistrys iš Gumbinės akmenį perskėlė ir į malūną pagabeno. Bet ir tas po trijų dienų, kai tik tėviškėn grįžo, staiga susirgo, atgulė ir mirė namų nepasiekęs.

Taip dievas Perkūnas atkeršijo už savo aukojimo akmenį, prie kurio per tūkstantį metų buvo pagerbiamas. Aukso dubens ir sidabro akėčių taip pat nerasta, nors daug kartų ieškota.

Po to, kai akmenį išgabeno, Nemuno srovė pradėjo graužtis po Rambynu, o ant kalno vėjas pradėjo pustyti smiltis, taip kad ir tos vietos, kur kadaise gulėjo garsusis aukojimo akmuo, nebeliko. Vis dažniau stambūs žemių luistai nugriūna Nemunan, ir susirūpinę lietuviai žiūri į vis didėjančią griūtį, nes išpranašauta, kad neišpasakytos nelaimės užgriūsiانčios kraštą, kai tik paskutinės aukojimo vietos liekanos pražus.

Kamsvikas

Netoli Įsrūties, dešiniajame Unguros upės krante, netoli jos santakos su Įsrūtimi, stūkso nemažas garsusis piliakalnis Kamsvikas. Jis stūkso ant kietos tarsi uola žemės ir apžėlęs žemaūgiais brūzgynais; tačiau galima čia atrasti ir buvusių įtvirtinimų likučių. Dar prieš atvykstant Ordinui čia stovėjusi pilis, kurios valdovas ir jai, ir piliakalniui davė savo vardą. Šį Kamsviką padavimas apibūdina kaip piktą ūmaus būdo vyrą, kuris su savo pavaldiniais elgdavosi ypač žiauriai. Pagaliau jo paties žmona liepė jį grandinėmis sukaustyti ir gyvą pilies rūsyje užmūryti. Bet pati buvo dar žiauresnė: laukinis ir dar žiauresnis gyvenimas prasidėjo pilyje; dar žvėriškiau ji elgėsi ir su žmonėmis. Pagaliau dievai užsirūstino, ir pilis prasmego. Bet net palaidota po žeme valdytoja neturėjo ramybės. Ji buvo prakeikta ir bastėsi pavirtusi juoda karve. Jos vyras, kaip laukinis juodas katinas, ją vaikydavosi. Kiti pasakoja, kad ją persekiodavo juodasis riteris, nuolat virš jos nugaros mojuodamas rumbu. Abudu dažnai vidurnaktį per brūzgynus besibraunančius matydavę.

Pasakojama, kad Kamsviko sūnus išgyveno dėl savo tėvų žiaurumo, dėl kurio ne vienas žmogus buvo netekęs gyvybės. Iš dėkingumo sūnui buvo pastatę paminklą. Jam priklausęs geležinis kryžius, kurį vėliau surado ir dabar saugo Įsrūties bažnyčioje. Jo kapą žymi dvidešimt penkių pėdų ilgio ir dvidešimt keturių pėdų pločio akmuo piliakalnio papėdėje.

Dar ir dabar lietuviai bei vokiečiai dainuoja dainas apie jo taurumą bei mirtį.

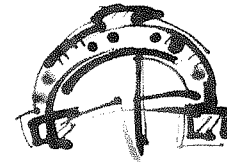
Senasis Dessau kunigaikštis Lietuvoje

Kartą karalius Friedrichas Vilhelmas pasiuntė savo generolą, seną Dessau kunigaikštį, į [Mažąją] Lietuvą, kad čia stambių vyrų gvardijai pasiieškotų. Ta proga senasis desaujietis su-

sipažino su šiuo kraštu, ir kai po kurio laiko karalius jam pasakė, kad savo valstybėje turis daug provincijų, su kuriomis nežinaš ką daryti, o tarp kitko, joms priklauso ir Lietuva, senasis desaujietis papasakojo, kad šiam kraštui padaryta daug neteisybių, ir apsakė, kas Lietuvoje yra gero ir gražaus. Todėl karalius šiuo kraštu susidomėjo ir padarė daug gero. Atsidėkodamas kunigaikščiui karalius padovanojo Lietuvoje Narkyčių valdą. Senasis desaujietis, kaip žinoma, buvo geras šeimnininkas ir savo ūkyje įvedė daug naudingų naujovių. Be kita ko, Bubainių kaimė liepė pastatyti malūną. Kai viską gerai ir greitai buvo bebaigia, vieną dieną atėjo lietuvis, malūnininko pameistrys, ir pasiprašė darbo. Bet jam buvo atsakyta. Mat kunigaikštis liepė čia dirbti tik žmonėms iš Dessau, idant galvojo, jog lietuviai nieko neišmano. Tada pameistrys labai supyko ir prisiekė, kad jį dar paprašys. Juk pameistrio būta didelio burtininko, tad jis padarė taip, kad darbai įstrigo ir malūno niekaip negalėję užbaigti, nors malūnininkas keikėsi paskutiniaisiais žodžiais, o darbininkai plūšėjo nuo ankstyvo ryto iki vėlaus vakaro. Pagaliau meistras suvokė, kam už visa tai turis būti dėkingas, pasišaukė tą pameistrį lietuvi ir tada be jokių kliūčių viskas susitvarkė, o malūnas tapo geriausiu krašte. Bet kai pameistrys pareikalavo savo algos, kunigaikštis niekšišškai jį išvarė nieko nesumokėjęs, kadangi pats buvo burtininkas, todėl savo pilyje nenorėjo jo laikyti. Ir tikrai senasis desaujietis buvo burtininkas, nes jokia kulka jo nekliudydavusi; taip pat žinoma, kad kai kartą vidurvasarį jis keliavo iš Klaipėdos į Karaliaučių, tai šešetu arklių kinkyta karieta važiavo tiesiai per Kuršių marias ir vanduo taip tvirtai laikė, lyg būtų šalčiausia žiema. Bet pameistrio būta didesnio burtininko ir už kunigaikštį. Kai šis po kurio laiko vėl turėjo vykti Karaliaučiu, ten nuvyko ir pameistrys, nes jis gerai žinojo, kad senąjį poną įveiks visur kitur, tik ne jo paties pilyje.

Kai Karaliaučiu atvykęs ėjo pro karališkąją pilį, kunigaikštis kaip tik rymojo ant palangės ir rūkė didelę pypkę. Pameistrys

priešais atsistojo ir pareikalavo savo užmokesčio už malūno statybą. Bet senasis desaujietis tik pasijuokė. Tada pameistrys jį užbūrė ir kaip mat ant jo galvos atsirado briedžio ragai, kurie kas akimirką vis augo ir augo. Iš pradžių kunigaikštis nieko nepajuto, bet kai žmonės gatvėje ėmė nustebę spoksoti į jį, stvėrėsi už galvos ir užčiuopė didelius ragus, tada jis persigando ir mėgino pasitraukti vidun, bet ragų būta tokių didelių, kad niekaip galvos per langą ištraukti nebopavyko. Lietuvis pameistrys tol juokėsi, kol kunigaikštis liepė karininkui jam tiek pinigų išmokėti, kiek anas reikalavęs. Tik tada ragai nuo jo galvos išnyko. Po to senasis desaujietis daugiau niekad su jokia lietuviu burtais nesirungė.

TURINYS

PRATARMĖ	5

I. PRŪSŲ ARCHEOLOGIJA (Valdemaras Šimėnas)

ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ

PRŪSIJOJE ISTORIJA	11
PRŪSŲ KILMĖS BEIEŠKANT	52

II. SEMBŲ PALIKIMAS (Vladimiras Kulakovas;

vertė Vaclovas Mikailionis)

KADA ATSIDARDO PRŪSIJA	117
SEMBA IKI V AMŽIAUS	124
SEMBA VIDURAMŽIŲ PRIEŠLENKSTYJE	136
SEMBA ANKSTYVAISIAIS VIDURAMŽIAIS	160
PRŪSŲ MATERIALINĖS KULTŪROS LIEKANOS	193
PRŪSŲ ETNOGENEZĖ	202

III. PRŪSŲ PADAVIMAI IR SAKMĖS

RYTŲ PRŪSIJOS SAKMĖS	207
ŽMONĖS PASAKOJA	236

IV. MARŠRUTAI

(Vladimiras Kulakovas, Valdemaras Šimėnas)

SEMBA – PRŪSŲ ŽEMĖS CENTRAS	257
1. Po vakarinę Sembą	263
2. Po rytinę Sembą	297

AISMARIŲ PAKRANTĖMIS IKI ŠVENTAPILĖS	307

ALNOS PAUPIAIS	331

KELIONĖS PO NADRUVA

1. Nadruvių Romovės beieškant	339
2. Angrapės paupiais	345
3. Jotvingių "salelėje"	353

LITERATŪRA	362

Už 33

Užmirštieji prūsai:
archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai. - Vilnius:
Mintis, 1999. - 360 p.: iliustr.

Knygoje apibendrinami naujausi duomenys apie savitos prūsų tautos istorinę raidą, pateikiama gausių faktų, liudijančių, kokios nepagrįstos ir pangermanistų, ir panslavistų pretenzijos į šio krašto palikimą. Ne tik istorinę atmintį, bet ir gilią dvasinę patirtį atskleidžia prūsų sakmės bei padavimai, o turistiniai maršrutai kviečia aplankyti įdomiausias Karaliaučiaus krašto vietas.

UDK 943.11 + [902+910.4] (431.1) (470.26)
(474.5) + 398(431.1)

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai

Redaktorius Vaclovas MIKAILIONIS
Meninis redaktorius Romas DUBONIS

1999. 13,5 aut. l. Užsakymas 72
“Minties” leidykla, Z. Sierakausko g. 15, 2600 Vilnius.
Spausdino UAB Leidybos centras, Strazdelio g. 1, 2600 Vilnius
Kaina sutartinė

Kada atsirado prūsai?

Kuo jie buvo panašūs į mus, lietuvius, ir kuo skyrėsi?

Kokią reikšmę turėjo Brutenio ir Videvučio įkurta teokratinio pobūdžio santvarka kitoms baltų tautoms ir Europos raidai?

Ką mena nebylūs, griūvantys Prūsijos kultūros paminklai ir naujų Karaliaučiaus krašto kolonistų paniekinti baltiški vietovardžiai?

Į šiuos ir daugelį kitų klausimų bando atsakyti naujausi archeologų, istorikų, etnologų tyrimai, taip pat padavimai bei legendos.

O norinčius aplankyti užmirštuosius prūsus kviečiame pakeliauti turistiniais maršrutais.

